

ONVRIJWILLIG BEZITSVERLIES

(Het handelen van Franz Koenigs en Lisser & Rosenkranz verklaard)

Wie wil weten waar alles om draait in de Koenigszaak, wie dus alle ‘dood hout’ wegkapt in de discussies tussen de erven Koenigs en de Staat der Nederlanden, ziet al snel hét kernargument dat tegen de claim van de erven Koenigs wordt ingebracht. Dat is het volgende complex van stellingen: (1) dat Franz Koenigs een lening bij Lisser & Rosenkranz moest sluiten omdat hij in 1931 privé in geldproblemen was gekomen door de Stillhalte, (2) dat hij in 1940 stante pede zijn schuld bij de bank moest terugbetalen, (3) maar dat niet kon, (4) dat hij daarom zijn geliefde collectie integraal en rechtsgeldig aan de bank in betaling heeft gegeven, (5) ter voldoening van zijn schuld en (6) strekkende tot volledige eigendomsoverdracht van zijn collectie aan de bank en (7) dat al dit een en ander niets met de directe dreiging van het nazi-regime van doen had. Een klassiek geval, zo luidt dan de eindconclusie, van zakelijke *‘eigen schuld, dikke buil’*, dat het zeer aanzienlijke bezitsverlies van Franz Koenigs (en het daarmee samenhangende handelen van Lisser & Rosenkranz) daarmee op een doodsimpele manier, zij het volledig van de specifieke historische context gespeend, probeert te verklaren.

Dit verhaal zingt in verschillende, doch steeds sterk gelijkende, toonaarden rond in Nederland, gedurende de gehele periode vanaf het begin en eind van WO II tot op heden. Al deze versies zijn geheel en uitsluitend terug te leiden tot getuigenverklaringen, gedragingen en uitlatingen van de nazi-aanhangers D.G. van Beuningen en Dr. Hannema van na de oorlog. Het waarheidsgehalte van deze getuigenverklaringen en uitlatingen, alsmede de duiding van hun gedragingen, hoewel duidelijk ingegeven door het belang om de eigen naoorlogse blazen schoon te poetsen, is, verbazingwekkend genoeg, nooit door serieus, uitputtend en onafhankelijk onderzoek getest. Alle zeven deelelementen van dit gebezigde kernargument, alle zeven onderdelen van dit inmiddels ‘populaire’ verhaal, zijn ongeloofwaardig en kunnen niet anders dan onjuist genoemd worden, wanneer zij - niet losjes en a prima vista, zoals de Staat steeds heeft gedaan, maar echt kritisch - worden bezien in het licht van serieus bronnenonderzoek. Stuk voor stuk zullen zij hieronder aan de orde komen.

Deelargument 1 miskent dat de achtergrond van de lening van Franz Koenigs bij Lisser & Rosenkranz *niet* was dat Koenigs in privé enig liquiditeitsprobleem had

door de Stillhalte, maar dat de bank¹ waar Koenigs medeaandeelhouder in was, kapitaalvermeerdering nodig had. Men zie hiervoor de analyse van econome Dr. Helen Junz die, als enige, de gehele gang van zaken serieus heeft onderzocht.² Uit die analyse blijkt onder meer dat de andere aandeelhouders aanvankelijk ook zouden meedoen, maar dat het uiteindelijk Franz Koenigs was die – als enige en uit zijn privévermogen – die kapitaalvermeerdering realiseerde door de genoemde lening af te sluiten en het geld in de bank te pompen. Niet een verhaal dat – mild gezegd - de conclusie rechtvaardigt dat dan juist deze – enige – kapitaalverschaffer degene zou zijn die in financiële problemen zou zitten. De conclusie kan droog zijn: de argument 1 berust niet op – sterker: vindt geen enkele steun in - de feiten.

De argument 2 steunt enkel en alleen op de vaststelling dat de leningsovereenkomst van 1935 tussen Franz Koenigs en Lisser & Rosenkranz een formele levensduur had van vijf jaren. Wij weten van die formele levensduur overigens pas bewijsbaar – en alleen al in de argumentatielijn van de Staat is dit evenement dus bepaald als een novum te beschouwen - sinds W.O. Koenigs de schriftelijke overeenkomst uit 1935 aan de Restitutiecommissie heeft overhandigd, in februari 2008. Wij weten echter ook dat de relatie tussen Lisser & Rosenkranz er één was tussen zakenpartners die ook vrienden waren.³ Zo had Koenigs Lisser & Rosenkranz in de twintiger jaren van de financiële ondergang gered en had hij geholpen om Lisser & Rosenkranz een bloeiende Amsterdamse vestiging te doen realiseren (waarin Koenigs medeaandeelhouder was).

Er is niet één enkele aanleiding, laat staan bestaat er enig bewijs, om te veronderstellen dat Lisser & Rosenkranz de lening in het voorjaar van 1940 wilde opeisen. Er is geen enkel schrijven, noch in de archieven van Koenigs noch in die van Lisser & Rosenkranz, geen enkele aantekening in een aandeelhoudersvergadering, geen mondelinge overlevering, helemaal niets dat dit zou ondersteunen.⁴ Ook zakelijk gezien, vanuit het standpunt van Lisser & Rosenkranz, was een opeisen van de lening niet nodig en niet wenselijk. Niet nodig omdat de bank floreerde en juist geld verdiende⁵ aan de lening; niet wenselijk

¹ Rhodius-Koenigs.

² Zie Bijlage 7 bij de reactie van de erven Koenigs op de concept-onderzoeksrapportage van de Restitutiecommissie in zaak RC 1.35 (Reactie). Alle in dit document genoemde verklaringen en opinies zijn in beginsel beschikbaar bij Christine F. Koenigs (zie www.koenigs.nl).

³ De Duitse bankier Franz Koenigs en de Duitse bank Lisser & Rosenkranz uit Hamburg waren al voor de twintiger jaren zakelijke partners. Rosenkranz was een ver familielid van Franz Koenigs' moeder Johanna Koenigs-Bunge.

⁴ Dit simpele feit wordt door alle adepten van het dominante verhaal maar stilletjes genegeerd.

⁵ Althans sinds 1935, toen de lening formeel rentedragend was.

omdat, zoals wij allen weten, de jaren dertig en ook het begin van de jaren veertig zich kenmerkten door hoge inflatie en veel onzekerheid. Een tijd waarin kunst één van de allerbeste zekerheden was die een mens zich kon wensen. Waardevast, in tegenstelling tot baar geld en, als nodig, vlottend. Heel veel (Joodse en andere) individuen en zakelijke instellingen belegden of hadden dan ook zakelijke zekerheden in kunst. Het te gelde maken daarvan is het spreekwoordelijke slachten van de kip met het gouden ei of, op zijn best, de gang van de regen naar de drup.

Op het tweede gezicht is er dan nog maar één prima facie overtuigende reden denkbaar voor het opeisen van de lening, en dat is de liquidatie van Lisser & Rosenkranz op 2 april 1940, zoals bedacht door Franz Koenigs om Lisser & Rosenkranz uit handen van de nazi's te houden, mochten die Nederland binnenvallen. In feite erkent de Restitutiecommissie deze reden, althans voor Lisser & Rosenkranz, maar niet voor Franz Koenigs. Hoe onjuist en ongerijmd dat laatste ook is, het doet er niet eens toe. De werkelijke reden voor de akte van 2 april 1940 is de *combinatie* van deze tweede reden met een derde reden, namelijk de gezamenlijke wens van Lisser & Rosenkranz en Franz Koenigs om de collectie naar het buitenland te vervoeren toen de eerder geplande *partial gift partial payment* aan het Boymans, waarmee Lisser & Rosenkranz ruim kon worden betaald, niet kon doorgaan gezien de vertragingstactieken van Hannema en Van Beuningen.⁶ Zowel de liquidatie als de wens voor vervoer van de collectie naar het buitenland waren de enig overgebleven optie voor zowel Lisser & Rosenkranz als voor Franz Koenigs; het was de enige manier om te overleven en om de collectie of de collateral (het is maar uit wiens oogpunt je kijkt) uit handen van de nazi's te houden. *En* het is consistent met de aard van de rechtsverhouding tussen de bank en Franz Koenigs, die altijd een fiduciaire is geweest, en wel de *fiducia cum amico*.⁷ Het is die samenvallende tweede en derde reden die precies blijkt uit, en consistent is met, al het bronmateriaal. Zie voor meer detail de Reactie (bijlage 1 bij het verzoekschrift van 30 juli 2008). Het tragische is dat de ratio achter de tweede en derde reden wordt doorkruist – of eigenlijk, goed beschouwd, juist zichzelf realiseert – door het ingrijpen van Van Beuningen (en Hannema) door middel van het ultimatum van 9 april 1940, gericht aan een liquidateur die meent *out of other options* te zijn op die trieste dag waarop Hitler Denemarken en Noorwegen binnenvalt, Generaal

⁶ Hitler had te kennen gegeven dat hij zijn collectie voor Linz zou opbouwen uit de markt en privé-collecties. Museumbezit zou hij niet aantasten. Zo probeerde ook Eduard de Rothschild zijn collectie in het Louvre veilig te stellen.

⁷ Ook dit fiduciaire karakter wordt door de Staat en andere aanhangers van de dominante vertelling met regelmaat compleet genegeerd, terwijl het werkelijk een onbetwist en vaststaand feit is.

Winkelman het Nederlandse leger mobiliseert en iedereen ervan overtuigd is dat het moment van de invasie zeer nabij is.

En als dit allemaal anders zou zijn, dan sneuvelt de kernargumentatie van het dominante verhaal van de Staat en andere belanghebbenden, als sequeel van de uitvluchten van Van Beuningen en Hannema, op het derde deelelement: Koenigs zou niet kunnen betalen. Reeds is uiteengezet welke inkomsten Koenigs had en hoe omvangrijk zijn vermogen was, in Nederland en in Duitsland, ook los van de wereldberoemde collectie. Eveneens is in de Reactie verklaard waarom het allerrecentste (sub)deelement, zoals laatstelijk door W.O. Koenigs naar voren is gebracht (de zogenoemde Engelse vorderingen), de zaak niet anders maakt. En dan is daar nog het simpele feit, zoals door Helen Junz ook al uiteengezet, dat Koenigs en Lisser & Rosenkranz eenvoudig een paar schilderijen naar Londen hadden kunnen brengen om te verkopen op de aldaar nog zeer goed functionerende kunstmarkt. Die verkoop had ook toen de gehele vordering van Lisser & Rosenkranz moeiteloos kunnen dekken. Aan deze zaken kan nog één ding aan worden toegevoegd. Eind jaren veertig hebben de erven van Franz Koenigs de Engelse vorderingen voldaan door middel van een schikking met de Engelse banken en zijn zij allen desondanks zeer vermogend achtergebleven, niet omdat zij dat laatste zelf in substantiële zin hadden bewerkstelligd, maar door het simpele feit van hun erfgenaamschap van Franz Koenigs, waar toen natuurlijk helaas de collectie al geen deel meer van uitmaakte.

En ware dit niet zo, dan lijdt het vierde element uit de argumentatie ook zelfstandig schipbreuk. In het licht van de deskundigenverklaringen van de vooraanstaande privatisten Schoordijk, Stein, Salomons en Vranken, waartegenover werkelijk niet één tegenargument of verklaring staat, is klip en klaar dat de inbetalinggeving, als de akte van 2 april 1940 zo al zou moeten worden uitgelegd⁸, nietig of anderszins aantastbaar was naar het recht van april 1940, overigens om niet één maar om tal van redenen.⁹

En dan is er ook nog dit (en dit adresseert het vijfde element van de gewraakte argumentatie): de collectie was zeer aanzienlijk meer waard dan het bedrag van de vordering van Lisser & Rosenkranz, tenminste een factor twee tot drie.¹⁰ Die overwaarde had in ieder geval door de bank aan Franz Koenigs dienen te worden

⁸ Reeds is omstandig uit de doeken gedaan waarom dat, ook naar het recht van april 1940, niet het geval kan zijn.

⁹ Volstaan wordt korthedshalve met een verwijzing naar de Reactie met bijlagen.

¹⁰ Zoals ook door Dr. Junz in de Reactie en daarvóór is aangetoond.

terugbetaald. Natuurlijk weten wij nu dat de bank niet de werkelijke waarde voor de collectie heeft gekregen, maar dat de collectie voor de spreekwoordelijke appel en een even spreekwoordelijk ei van de hand is gedaan. Nog los van alle andere argumenten, is veelzeggend dat de Staat of welke andere adept van het dominante verhaal dan ook, zich nimmer heeft bekreund om de voor de hand liggende vraag waarom de bank de collateral, die zoveel meer waard was, om zakelijke redenen zou willen verkopen voor een bedrag waarmee niet meer dan ruim de helft van haar vordering betaald zou worden, en al helemaal niet waarom de bank dat zou willen doen indien zij zich daarmee ook nog eens zou blootstellen aan een terechte claim van de economisch eigenaar, Franz Koenigs. Er is maar één verklaring mogelijk, maar die past niet in het dominante verhaal, en dat is dat het handelen van de bank en van Franz Koenigs niet door zakelijke redenen van de kortere termijn werd beheerst, maar door een gezamenlijke wens: de collectie (en dus de maximale waarde ervan) bijeen houden en onttrekken aan de dreigende stormwind uit het Oosten.

De zesde drogrede – als zou Franz Koenigs de collectie aan Lisser & Rosenkranz voor het overgrote deel om niet in volledige en onbezwaarde eigendom hebben overgedragen – is in feite hierboven reeds geadresseerd en geredresseerd. Om herhaling te voorkomen, kan derhalve worden volstaan met een verwijzing naar het bovenstaande.

Het zevende deelelement is eigenlijk de grootste miskennis van al wat is geschied: het ontkennen van de doorslaggevende rol van de directe dreiging van het nazi-regime bij alles wat er in april 1940 in dit dossier gebeurde. Onvoorstelbaar is dat voor wie iets dieper kijkt dan het vernis dat de ververs van het dominante schilderij hebben aangebracht. Alsof de actieve politieke tegenstander van het nazi-regime – de voormalige Duitser Koenigs die zeer in de picture liep bij de nazi's,¹¹ bijvoorbeeld vanwege zijn informantenrol bij SGIII en de Engelse Geheime Dienst¹² - niet wist hoeveel hij te vrezen had, alsof de overige aandeelhouders en bestuurders van Lisser & Rosenkranz de domheid zelve vertegenwoordigden en een uitstekend lopende bank zomaar de nek omdraaiden, alsof Van Beuningen

¹¹ Hij was één van de meest vooraanstaande Duitse (of: ex Duitse) bankiers. Bij hem (meer in het bijzonder bij de bank Delbrück waarvan hij partner was) waren tal van prominenten klant, zoals de Duitse Keizer en, ironisch genoeg, vanaf een gegeven moment in de jaren dertig ook Adolf Hitler. Eén van de toppunten van ironische wrangheid in het Koenigsdossier is misschien dat Hitler vanaf zijn Sonderkonto bij Delbrück de koopprijs in Nederlandse guldens voldeed aan Van Beuningen voor de tekeningen uit de Koenigscollectie die Hitlers inkoper Hans Posse in augustus 1940 van Van Beuningen had verkregen.

¹² Aan wie hij onder meer de zwakten van de Maginotlinie uit de doeken deed en het bestaan van Hitlers inspanningen om een atoombom te kunnen fabriceren vertelde.

zomaar een Rotterdamse zakenman was en toevallig iets moois met Hitlers eigen kunstinkoper had, alsof Hannema een groot vaderlander was, kortom, of het om zomaar een eerste helft van april in willekeurig welk ander jaar dan juist 1940 ging.¹³

Enigszins zwartwit gesteld¹⁴, zou men kunnen zeggen dat het in de zaak Koenigs uiteindelijk draait om de vraag welk verhaal men gelooft: (1) de dominante vertelling die gebaseerd is op verklaringen van hen die hun *faux pas* moesten zien te verbloemen en die, zonder enig serieus onderzoek, in het leven is gehouden door hen die daarmee hun eigen belang konden dienen, welke vertelling echter geen enkele verklarende betekenis heeft voor al die eigenaardigheden van de specifieke geschiedenis, of (2) het tot nu toe niet-dominante verhaal van de erven Koenigs dat wél alle eigenaardigheden kan plaatsen, dat gebaseerd is op bronnenonderzoek en ondersteund wordt door vele (in feite tot nu toe geheel onweersproken) deskundigen.

C. Drion d.d. 26 juni 2009

¹³ Men zie ook de deskundigenverklaringen en opinies van de hoogleraren De Vries en Jansen, respectievelijk bijlage 2 bij de Reactie en een bijlage bij de voorbereidende stukken voor de hoorzitting bij de Restitutiecommissie van 6 oktober 2008.

¹⁴ En abstraherend van de zorgvuldigheid die men van juist de overheid jegens een burger mag verwachten.